

Dialog - otevřenost k druhému a k pravdě [1994]

V dějinách civilizací docházelo nepochybně k různým podobám vzájemného ovlivňování kultur, ale nikdy až na jedinou výjimku nedošlo k něčemu, co bychom mohli nazvat dlouhodobým rozhovorem kultur. Tu výjimku představuje Evropa. Evropská kulturní, myšlenková i duchovní tradice je založena především na dvojím pokusu o emancipaci ze světa mýtu formou prudké polemické kritiky. Rozhodující úlohu tu sehrála prorocká tradice starého Izraele na jedné straně a staří řečtí filosofové na straně druhé. V nezbytném zjednodušení lze říci, že šlo o rozdíl v orientaci vůči času a časovosti. Mýtus orientoval člověka na návraty a cyklické napodobování archetypů, tedy na jakýsi mimočasový, „nadčasový“ čas, v němž mělo šanci jen to, co tu už bylo, co se už „jednou“ stalo. Řecký vynález pojmů a pojmovosti chtěl člověka vyprostit z těchto pout tím, že archetypy racionalizoval, tj. zbavil je dějovosti a časovosti, a učinil z nich principy, počátky (ARCHAI). Narativita a s ní čas byly zatlačeny do marginálnosti, pokud čas nebyl vůbec eliminován (jako u Eleatů). Filosofickým ideálem se stal vnitřně skloubený, nerozporný pojmový systém, eventuálně pojmová zkratka, myšlenkové schéma, připomínající matematickou formuli. Hebrejská tradice naproti tomu narativitu zachovala, ale pronikavě změnila orientaci člověka vůči času a v čase. Zatímco v mýtu se archaický člověk odvracel od budoucnosti jako od hrozné propasti zániku a nicoty a svou tvář se obracel k nadčasovým resp. praminulým archetypům, ve staré židovské tradici se začal naopak prosazovat nový styl života i myšlení, odvracející se od minulosti, kterou člověk nechává za svými zády, zatímco budoucnosti hledí statečně a dokonce s důvěrou a nadějí tvář v tvář.

Tato nová orientace vedla nejenom k novému ocenění času jako přicházejících jedinečných příležitostí a výzev, na které je třeba osobně odpovědět, ale právě tím také ke vzniku dějinného myšlení a ergo i opravdových dějin. Každá z obou stran tak byla jiným způsobem připravena i nepřipravena k historickému setkání, které trvá až dodnes už asi půl třetího tisíce let. Toto setkání bývá označováno jako synkreze, ale za lepší vystižení lze považovat dialog. Uvedené dialogické setkání neprobíhalo ovšem v klidných dobách, nýbrž bylo poznamenáno celou řadou krizových období a přímo katastrof, a to nejenom vnějšího, nýbrž i vnitřního původu. Řecká filosofie se po dosažení vrcholu v osobách Sokrata, Platóna a Aristotela dostávala sama do krize a úpadku, zejména protože nedovedla dost rezistovat novým formám již dost logizovaného (pologičtěného) mýtu, který postupně pronikal i do uvažování nejlepších myslitelů té doby. Je vysoce pravděpodobné, že už tehdy mohlo zase dojít k tomu, o čem se třeba dnes mluví jako o konci filosofie a co hrozilo z jiných příčin filosofii třeba již ze strany Eleatů. Že byla filosofie té doby blízko zániku, o tom svědčí konec arabského filosofického rozmachu, tak důležitého pro obnovu smys-

lu pro základní filosofické otázky v křesťanském myšlení, jež se právě zásluhou arabského zprostředkování přeorientovalo z platonismu na aristotelismus. Zatímco však islám tehdy ani později nedovedl natrvalo poskytnout dostatečný prostor pro další rozvoj filosofického myšlení, křesťanství navzdory všem nesnázím, odporu a těžkým duchovním i myšlenkovým střetáním přece jenom filosofii nejen nezbytný prostor poskytlo, ale dokonce ji takovou měrou stimulovalo, že celá novověká, moderní ani dnešní filosofie není bez onoho inspirujícího vlivu křesťanství - a jak si dnes stále víc uvědomujeme, zejména ještě staršího vlivu hebrejského myšlení - vůbec myslitelná.

Křesťanství se myšlenkově historicky formovalo jako srůstání čili synkreze řeckého způsobu pojmového myšlení a odkazu předpojmového myšlení hebrejského, a to na bázi neustávajícího myšlenkového a duchovního zápasu, ale nutně také rozhovoru, dialogu. Výsledkem tohoto obrovského úsilí, které se v různých dobách vyznačovalo také odlivy a novými přílivy, nebyla ani směsice různých prvků, ale ani převládnutí jedné tradice a potlačení druhé, nýbrž jakási zvláštní symbióza nadále se odlišujících, ale navzdory tomu navzájem se ovlivňujících a v důsledku toho se často značně přibližujících, přece však až dosud nikdy nesplynuvších myšlenkových cest, jak to je přímo institucionálně dokumentováno ustavením a dalším dlouhým vývojem nejen pod tlakem filosofie, ale v rozhovoru s ní se formující a vždy znovu se reformující disciplínou theologickou. (Analogická a podobně se proměňující dualita se vytvořila také ve vztahu státu a církve, ale to nechávám nyní stranou.) Ještě dnes a snad právě dnes se myšlenkové výkony theologů nejednou znovu stávají nikoliv pouze zajímavými, ale dokonce z podstaty věci nepřehlédnutelnými a nepominutelnými výzvami a zdroji inspirace pro současnou filosofii.

To vše se zdá nasvědčovat tomu, že dialog, který je vlastně vynálezem řeckým, i když zkušenost s ním nebyla v rámci řecké myšlenkové tradice nikdy dostatečně a náležitě reflektována, se stal fakticky neodmyslitelnou součástí evropské kulturní, duchovní a zejména myšlenkové tradice, a to navzdory všem četným excesům antiliberálního až fundamentalistického dogmatismu, jehož ani v minulosti, ani dnes nezůstalo a nezůstává uchráněno vědomé křesťanství a zejména různé jeho odnože a převleky, které se k němu často vůbec nepřiznávají. Budoucnost této planety je dnes, jak všichni víme, po mnoha stránkách těžce ohrožena. Nejčastěji slyšíme, že jsou zdůrazňována rizika, vyvolaná a nadále vyvolávaná právě řeckou pojmovostí a na ní založenou vědou a technikou, které si postupně podmaňují život i myšlení nejvzdálenějších končin této planety. Málokdy se kořeny některých vážných hrozeb hledají v tradicích myšlenkových a duchovních. Proto se tolik množí hlasy o toleranci a liberálnosti, zatímco o dialogu se nemluví a neuvažuje buď vůbec, anebo s velkým nepochopením jeho bytostné povahy.

Podívejme se nejprve na dialog jednotlivých lidí, neboť o dialogu myšlenkových a duchovních orientací a kulturních tradic můžeme přísně vzato mluvit jen metaforicky. Dialog znamená původně rozhovor dvou nebo více jednotlivců, kteří si nesdělují jenom informace a kteří zejména dialog neredukují na pouhý soubor společenských pravidel při střídání monologických projevů těch, kdo se dialogu zúčastňují. K dialogu nezbytně náleží ochota pozorně naslouchat druhým účastníkům, a to znamená základní otevřenost tomu, co ve svém příspěvku přinášejí a co nám předkládají v podobném otevřeném očekávání, že zase i my na jejich slova budeme konstruktivně reagovat a že jim ve své odpovědi řekneme něco, co zase je může inspirovat v jejich další myšlenkové práci. Takto chápaný dialog je vlastně založen na zkušenosti, že když spolu rozumně a se zapálením pro „věc“ (resp. raději pro pravdu v té věci) několik lidí hovoří, může se stát a dokonce se dost často stává, že se jako pravý – ovšemže relativně pravý – stav věcí nebo spíše pohled na onen stav ukáže něco, s čím do rozhovoru nepřišel nikdo z rozmlouvajících a možná i vehementně diskutujících. Dialog je zkrátka rozhovor, jehož výsledkem není ani eklektická hromádka či směsice toho, co účastníci nebo alespoň někteří z nich vlastně věděli nebo říkali už předem, nýbrž něco nového, čím byli nebo přinejmenším mohli být osloveni všichni. V tomto smyslu je dialog místo, kde se vyjevuje pravda. A když nejsou partneři nablízku, je třeba jejich účast alespoň simulovat tím, že si klademe otázky za nepřítomného druhého. Tomu se odedávna říkalo buď rozhovor s vlastní duší či se sebou samým, nebo rozhovor duše s Bohem, nověji kritická reflexe, jejíž integrální složkou musí být odstup od sebe a od vlastních východisek a pozic. A takovou předpojmovou reflexí bývala a dodnes bývá také modlitba.

Je-li možný dialog lidí, jejichž myšlenková a duchovní orientace se silně liší, je zajisté možný také dialog různých kulturních, myšlenkových a duchovních tradic. Není to zajisté nic snadného a rychle zvládnutelného, jak vidíme právě z evropských dějin. Nemůže však být pochyb o tom, že právě takový dialog světových kulturních, náboženských, civilizačních a jiných tradic představuje naši jedinou možnou cestu do budoucnosti. Budoucnost tohoto světa je z největší části závislá na tom, budeme-li schopni a ochotni spolu rozmlouvat tak, že si budeme pozorně naslouchat. Smyslem tohoto vzájemného naslouchání není ovšem nějaké bláznivé tušení nebo dokonce přesvědčení, že v oné symfonii a někdy kakofonii nejrozmanitějších názorů určitě některý z nich je pravdivý, že jde jen o to jej rozpoznat a nechat, aby jej všichni ostatní přijali. Skutečný dialog je vlastně jen přípravou k tomu, abychom si pozorností vůči druhému názoru vypěstovali schopnost citlivě naslouchat hlasu samotné pravdy, i když ještě nepromluvila žádnými ústy. Neboť pravdu nesmíme redukovat na pravdivé soudy či výroky, ani na pravdivé koncepce a teorie, které už někdo někde vymyslel a vyslovil. Pravda je posledním měřítkem všech na-

ších pravdivých myšlenek i činů, zatímco měřítko pravdy nikdo z nás a žádná z kulturních ani myšlenkových a duchovních orientací nemá ve svém držení. Nic jiného nemůže být kritériem pravdy než pravda sama. Tak to ostatně rozpoznal vlastně téměř v rozporu s celou svou karteziánskou filosofií Baruch Spinoza, když řekl, že pravda je „*index sui et falsi*“, kritériem sebe samé i omylu a lži.¹

¹ Předneseno na konferenci o křesťanství, judaismu a islámu, kterou v květnu 1994 pořádal v Praze Evropský kulturní klub. – Poněkud abruptní závěr může vyvolat pochybnosti těch, kdo nejsou obeznámeni se specifickou českou tradicí neřeckého chápání pravdy a jeho dlouhou prehistorií, sahající svými kořeny nejen k české reformaci a k Husovi jako jejímu prvnímu velkému českému protagonistovi, ale roztroušeně též k církevním otcům, kteří dost často citovali z apokryfního tzv. III. Ezdráše, kap. 3 a 4, odkud také má svůj původ prezidentské heslo „Pravda vítězí!“. Nejde o žádnou hypostazi ani personifikaci Pravdy, jak se to někdy vykládá, nýbrž o postupně krystalizující pokusy o netradiční (neřecký) způsob pojmovosti, která opouští násilnický způsob „uchopování“ Pravdy a jejího „zajetí“ a „ujařmení“ v soudu a ve výpovědi či výroku, kde se pravda musí dokonce řídit a spravovat tím, co jest (dokonce jakýmsi připodobňováním, „přistěňováním“, adekvací), a sama se tak stává předmětným jsoucnem. [Poznámka převzata z rukopisu, pozn. red.]